

УДК 314.1(497.16 Пљевља)“1918/1941“

Милић Ф. ПЕТРОВИЋ

Архив Југославије, Београд

ДЕМОГРАФИЈА И ДЕМОГРАФСКА КРЕТАЊА У ПЉЕВЉИМА 1918 – 1941.

АПСТРАКТ: У раду се полази од сазнања да у Турској, где су до 1912. припадала и Пљевља и у Црној Гори до 1918. нису вршени званични статистички пописи становништва. Дају се оријентациони подаци савременика о броју становника, занатских и трговачких радњи у вароши Пљевља који се доста разликују. Аутор наводи и коментарише прикупљене податке о броју становништва у Пљевљима и суседним местима из новоослобођених крајева из 1919. и резултате званичних статистичких пописа о броју становништва 1921. и 1931. (укупно и према полу, вероисповести, занимању и писмености), као и попис зграда, станова и стоке.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Пљевља, Црна Гора, Србија, попис, становништво, мушки, женски, веросиповест, занимање, писменост.

Пописи становништва у Црној Гори и Старој Србији (гдје су била и Пљевља), а која је као што је познато до 1912. била под Османском управом нијесу вршени. За ове територије постојали су само оријентациони подаци о броју домаћинстава, војних и пореских обвезника. Подаци о броју становништва и вјерској припадности прибирани су без стручних статистичких метода и израчунавани су грубом процјеном тако што се број кућа, множио са просјечним бројем чланова једне породице 7 – 8. Међутим, у та времена није био мали број породичних задруга са 10, 15, 20 па и више чланова једног домаћинства. О броју и проценту писмених и неписмених и припадности становништва према занимању нико није посебно водио рачуна, осим што се у извјесним приликама помињао број трговинских и занатских радњи и број упослених у њима. Недостатак статистичких пока-

затеља најбоље се очитује у погледу утврђивања броја стаиовника у вароши Пљевља. Они који су говорили и писали о старим, турским временима наводили су и писали да су Пљевља пред Балканске ратове имала 15 – 16.000 становника и да се у њима добро и хармонично живјело. Савременици тога времена биљеже другачију и мање веселу слику Пљеваља. Један од компетентних савременика и хроничара, професор и вршилац дужности директора Пљеваљске гимназије Ђорђе Пејановић¹ у својим још увијек необјављеним забиљешкама под називом *Из мојих успосмена и сјећања*, у поглављу *Град Пљевља*, између осталог пише:

У вријеме младотурске револуције 1908. године била је варош Пљевља главно мјесто Пљевљаског пашалука ... Пљевља су у то вријеме бројала око 8.000 – 9.000 становника, од којих је била једна трећина православна, а двије трећине муслимана. Других вјера није било. Варош је доста била напредна, напреднија у сваком погледу од осталих мјеста у Н. Санџаку. Трговина је била доста жива, јер су Пљевља била јак трговачки центар за Санџак. Занати и остала радиност били су такођер живи. Материјална култура отскакала је у Пљевљима од материјалне културе осталих мјеста у Санџаку. Много већим дијелом живјела су Пљевља у духу запада него истока. Становништво Пљеваља, као и у цијелом Новопазарском Санџаку, припадало је српској етничкој групи, али се у много чему разликовало. Док су православни Срби били под јаким утицајем Србије и Црне Горе и у духовној и у материјалној култури, дотле су Срби муслимани били под утицајем истока, а још више под утицајем Босне и Херцеговине. Под јаким утицајем вјера и споменутих околних држава и народа имали су и једни и други своје засебне особине, своја духовна стремљења, своје обичаје, своје навике, свој начин живота у одијевању, облачењу и исхрани, своје планове кућа, свој друштвени живот, своју материјалну културу. Осим тога муслимани су били повлашћена каста, а православни раја. Први су имали веће слободе у сваком погледу. Они су скоро искључиво били државни чиновници и бавили се у великој мјери трговином. Многи од њих имали су своје кметове у Пљеваљском пољу. Муслимани су живјели у центру и околним махалама (Стражица, Шевари, Долови, Чаршија, Циганска махала, Требовина), а православни по периферним махалама (Моћевац, Гувна, Варош). Општење између једних и других било је минимално, скоро потпуно одвојени једни од других.

¹ Ђорђе Пејановић (Мостар 1878 – Сарајево 1962), професор математике, физике, јестаственице и хемије у Српској гимназији у Пљевљима од 1902. до 1908. и в. д. директора гимназије 1905-1908. (Види Милић Ф. Петровић, Пљеваљска гимназија 1901-2001 – Монографија 1901 – 1941, Пљевља 2001, стр. 122-124.

За разлику од вароши у селима је етничка структура била другачија. Двије трећине становништва били су православни Срби, а једна трећина Срби мухамеданске вјероисповијести. Овакву структуру и однос биљеже и ондашњи аустроугарски извори.

У Краљевини Србији званична државна статистика постоји од 1862. године. На основу Закона о попису становништва од 5. децембра 1890. године становништво је пописивано сваке пете године. Балкански ратови 1912/13. и Први свјетски рат онемогућили су попис 1915. и уништили срећен материјал пописа из 1910. осим општих резултата пописа становништва и домаће стоке у Краљевини Србији од 31. децембра 1910. године (књига V).

Аустро-Угарска, под чијом су управом до 1918. биле српске и југословенске земље: Банат, Бачка, Барања, Срем, Хрватска и Славонија, Словенија, Далмација, Бока Которска и Босна и Херцеговина имала је уређену државну статистику. На основу Закона од 29. марта 1869, који је важио за Аустрију и земље под њеном управом 1910. извршен је попис у Далмацији, Словенији и у Босни и Херцеговини која је имала посебан статус – Подручје аустријске круне, док је на основу Закона о попису Мађарске од 16. септембра 1909. извршен попис у покрајинама које су биле под њеном управом (у Хрватској, Славонији, Срему, Барањи, Бачкој и Банату).

Из Балканских ратова и Првог свјетског рата Црна Гора и Србија изашле су са великим губицима у становништву, стоци, материјалним и културним добрима, чиме је у знатној мјери измијењено пређашње стање. После рата југословенска држава морала је да се позабави ископавањем и преносом посмртних остатака погинулих војника, наших и страних и цивилних лица. Бројни су предмети у вези љекарских прегледа и обдукције лешева у циљу спречавања зараза, сахрањивања ван гробља и др. Донета је и Уредба о чувању и одржавању гробља изгинулих и помрлих војника њемачких, аустроугарских и бугарских.

У оквиру Министарства народног здравља формирано је Одељење за здравствено проучавање народа. Покренуте су и развијане бројне активности по овом питању са друштвима за чување народног здравља, трезвеним и студентским удружењима, просвјетним установама, Министарством саобраћаја и другим асоцијацијама и институцијама. Рађено је на народном просвјећивању, ширењу и популарисању трезвености и хигијенских поука преко предавања, изложби, пропагандних илустрација, књига, часописа, новчане и друге помоћи.

Након југословенског уједињења и стварања Краљевства СХС 1918.

Указом регента Александра о проширењу важности устава и свих закона Краљевине Србије на јужне крајеве ослобођене и присаједињене у току балканских ратова од 30. јуна 1919. ријешено је да се, устав од 5 јуна 1903. године, заједно са свим законима раније Краљевине Србије, прошире и на 16 округа на југу земље“ и да од тога дана дана престају важити све специфичне уредбе и прописи издани за ослобођене и присаједињене области после балканских ратова. После доношења Видовданског устава (1921) 27. фебруара 1922. наведена уредба је замијењена са Законом о проширењу важности свих закона Краљевине Србије на ослобођене и присаједињене области у току балканских ратова. Овим прописима су Пљевља и друга мјеста у Рашкој области, на Косову и Метохији и у Македонији сврстана у исту територију - Јужну Србију, како су тада називани ослобођени и присаједињени српски крајеви на југу земље. Потом је 26. априла 1922. године донијета Уредба о подјели земље на области ², којом је прописано да ће Црна Гора са Срезом Бококорским без два среза (пљеваљски и бјелопољски) чинити једну област – Зетску област и да је Пљеваљски округ, заједно са Пријепољским округом, Бјелопољским округом и Ужичким округом чинио је Ужичку област са сједиштем у Ужицу. Оваква административно-територијална подјела остаће до 1929. године, до увођења личне владавине краља Александра када ће држава бити подијељена на бановине и Управу града Београда (подручје Београда, Земуна и Панчева) као посебну административну цјелину. Тада је укинут Округ пљевљаски, Срез пљевљаски и Срез бољанићки и умјесто њих формиран Срез пљеваљски као једна административна цјелина. Овака подјела остаће до 1941. године.

Послије стварања југословенске држава настала је велика потреба да се дође до поузданих статистичких показатеља о становништву и имовини новостворене југословенске државе. Државне и друштвене потребе захтијевале су да се устроји званична статистика у свим областима, укључујући и учешће у ослободилачким ратовима и ратне губитке, што би корисно послужило државној управи у организацији и вођењу државе, обнови привреде и јавних служби. Ради тога су одређени статистички подаци прибављани и прије званичног пописа.

Извршни народни одбор у Подгорици, који је био привремена народна влада влада на територији бивше Краљевине Црне Горе још 19. априла 1919. прикупио је Статистичке податке о бројном стању становништва за

² *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 92/1922

свих десет округа формираних по угледу на територијално-административну подјелу у Србији. Према овом попису у десет округа, било је 32 среза и 167 сеоских општина и 431.256 становника. Стање по окрузима било је следеће:

1) ОКРУГ НИКШИЋКИ (срезови – Никшићки, Шавнички, Пивски, Вуче-долски и варош Никшић, укупно 21 општина).....	57.363
2) КРУГ КОЛАШИНСКИ (срезови Колашински и Морачко-Ровачки са шест општина и варош Колашин).....	18.934
3) ОКРУГ ПЉЕВЉСКИ (срезови Пљеваљски и Бољанићки и варош Пљевља)	25714
4) ОКРУГ БЈЕЛОПОЉСКИ (Варош Бијело Поље, срезови: Бјелопољски и Лозански са 11 општина).....	30.088
5) ОКРУГ БЕРАНСКИ (срезови Берански, Будимски, Рожајски и вароши Беране и Рожај са 11 општина).....	30.000
6) ОКРУГ АНДРИЈЕВАЧКИ (срезови Андријевачки, Љеворечки, Краљ-ски, и Плаво-Гусињски са 12 општина).....	38.250
7) ОКРУГ ПЕЋКИ (срезови Пећки, Источки, Ђаковици, вароши Пећ и Ђаковица са 22 општине).....	104.956
8) ОКРУГ ЦЕТИЊСКИ (срезови Цетињски, Ријечки и Чевски са 21 општином).....	39600
9) ОКРУГ ПОДГОРИЧКИ (срезови Подгорички, Даниловградски, Биочки и Спужки, вароши Подгорица, Даниловград и Тузи са 30 општина).....	60000
10) ОКРУГ БАРСКИ (срезови Црмнички, Ливарски, Барски, Бојански, Улцињски, варош Бар и Улцињ са 20 општина).....	36355

УКУПНО: округа 10, срезова 32, општина 167, становника 413.256 ³

³ Архив Југославије; 39 – 6 - 15

На основу законске одредбе од 31. марта 1920.⁴ први званични попис у Краљевству СХС организован је 31. јануара 1921. године. Било је то када југословенска држава у административно-територијалном погледу још увијек није била једнообразно уређена. Седам постојећих покрајина: Србија – Сјеверна и Јужна, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Далмација, Хрватска и Славонија са Међумурјем, Словенија са Прекомурјем, Барања, Срем, Бачка и Банат образоване су како су ушле у југословенску државу 1918. године.

Попис је обухватио становништво, зграде, станове и стоку. Општинама је стављено у надлежност да врше попис са својим пописивачима и општинским пописним одборима, које је бирала свака општинска власт. За спровођење пописа постојали су и окружни (жупанијски) пописни одбори са својим општим задацима. Више надлежне управне власти руководиле су пописом.

Сви државни и општински чиновници, просветни радници, свештеници и други писмени људи и образовани грађани били су обавезни да на позив мјесне општинеке власти врше пописне послове које им се ставе у дужност. Све послове су вршили бесплатно, осим ако су радили изван територије своје општине за које су добијали одређену надокнаду. За вршење пописа била су утврђена правила и упутства. Попис становништва, зграда за становање и домаће стоке вршен је са шест упитника. У односу на раније пописе новина је била што су се у попис уносили подаци о служењу у војсци и учешће у ослободилачким ратовима Црне Горе и Србије. Штета је што се у процесу валоризације регистраторских докумената у принципу не чува основни статистички материјал из кога би ови подаци били драгоцјени за потомке старих ратника.

Према попису од 31. јануара 1921. у Округу пљеваљском, који је обухватио варош Пљевља, Срез пљеваљски са шест сеоских општина (Илино Брдо, Отиловићи, Матаруге, Премђани, Косаница и Хоћевина) и Срез Бољанићки са пет сеоских општина (Бољанићи, Буковица, Готовуша, Мељак и Бобово) живјело је укупно 26.798 становника, од којих 13.685 мушких и 13.113 женских особа. У вароши Пљевља живјело је 6.350 житеља или око 24 % укупног броја становништва; у селима је било 18.442 лица или око 76 % (у Срезу пљеваљском 11.066 и у Срезу бољанићком 9.376 становника). Православних је било 17.306 или око 62 %; муслимана 9.356 или око 38 %; католика 134 и 2 Израелићанина.

⁴ Службене новине К СХС, бр. 94/1920.

Оно што је карактеристично јесте да је и поред три рата, ратних и заробљеничких страдања војних обвезника још увијек за 572 лица био већи број мушких од женских особа. И ова чињеница потврђује сазнање да се у пљеваљском и другим планинским крајевима традиционално рађало више мушке од женске дјеце или су и ондашње генерације знали по нешто од „планирања породице“. Ово потврђују и подаци из сусједних округа и градова. Округ пријепољски имао је 42.322 становника, од којих (Општина Пријепоље 3.329, Срез Милешева 15.639. Срез нововарошки 9.798 и Срез прибојски 13.556 душа (24.570 православних, 17.719 муслимана, 27 католика и 6 евангелиста). Округ Бијело Поље бројао је 26.147 лица (Општина Бијело Поље 3.300, Срез Бијело Поље 12.348 и Срез Лозна 10.499). Округ берански имао је 23.864 становника (Општина Беране 2.762, Срез Беране 7.215, Срез Будимља 2.762, Срез Рожај 7.343).

У попису из 1921. године занимљив је попис бр. 2 СТАНОНИШТВО МУШКО (цивилно и војно) И ЖЕНСКО по окрузима а у оквиру њих по годинама рођења од 1921. године па уназад за сваку годину поименично до када је било најстаријих живих особа.

У попису становништва Округа пљеваљског од 1921. до 1806. године педантно је забиљежено да је чак 42 особе било старије од 100 година, од којих је мушких било 19, а женских 23. Најстарија је била особа женског пола, рођена далеке 1806. године имала је тада 115 година. Следиле су је по један мушкарац из 1809, 1810, двојица из 1812, тројица из 1815, једна жена такође из 1815. итд.

Слична је ситуација била и у Округу пријепољском, гдје је било 45 особа старијих од 100 година, од којих 45. мушких и 17. женских. Пет мушкараца рођених 1800 године имало је 1921. године 121. годину. Следе: 1 жена из 1805. са 116. , па по 1 мушкарац из 1806, из 1808, из 1810, 2 особе из 1811, 5 из 1815. итд. У Округу бјељопољском 27 особа било је старије од 100 година. Најстарије су три особе женског пола из 1801, 1811 и из 1815. У Округу беранском старијих особа од 100 година било је 11. Најстарији је мушкарац из 1800. са 121. годином, па жена из 1801, мушкарац из 1809, жена из 1816, 6 мушкараца и 1. жена из 1820. итд.

Без обзира што ову статистику треба узети условно због недовољне писмености становништва у 19. вијеку, посебно у његовој првој половини, и непостојања система матичних књига становништва, ипак треба имати у виду да је народ, посебно у планинским крајевима увијек имао не мали број дуговјечних људи и истакнутих памтиша. Орјентири за памћење су им на-

јчешће бивале честе буие, устанци и ратови, вјерски празници, старосна разлика између дјеце у истој породици братсву и други датуми. Имајући све ово у виду може се констатовати да су појединци и поред честих болести и епидемија, ратова и разура, немаштина и гладних година и недостатка здравствене заштите и медицинске помоћи, уз здраве услове живота и народну медицину доживљавали дубоку старост. Ако не од 110, 115. и 120 година оно сигурно од 90 до 100 па можда и више година. Нација је и поред свих недаћа била физички јака, биолошки здрава и врло витална.

На основу Закона о попису становништва, пољопривредних газдинастава и стоке од 31. јануара 1931. године ⁵ и Правилника од 24. фебруара 1931. ⁶ други и последњи редовни попис у Краљевини Југославији извршен је 1. априла 1931. године. У односу на претходни попис ново је било што је попис умјесто по окрузима, који су као административно-територијалне јединице били укинати, сада вршен по срезовима као мањим јединицама, а унутар срезова по варошима и сеоским општинама, и што су пописивана и домаћинства. За овај попис коришћено је 10 образаца.

Према попису из 1931. у Срезу пљеваљском (варош Пљевља и 12 сеоских општина) било је 5.205 кућа и 5.608 домаћинстава и 33.196 становника, од којих 16.963 мушких и 16.233 женских особа. Православних је било 23.638 или око 69 %; муслимана 9.187 или око 29 % ; римокатолика 298, евангелиста и непозате конфесије 3 особе. Писмено је било свега 6.797 лица или 31 %, а неписмених чак 14.621 или 68,3 %. (мушких 49.1 %, женских 87,8 %) ⁷. У сусједним срезовима ситуација је била следећа:

У Срезу Милешево било је: 3.888 кућа са 4150 домаћинстава и 23.606 становника, од којих мушких 11.894 и 11.712 женских лица; православних 12.642 и 10.927 муслимана; римокатолика 36 и 1 евангелиста.

У Срезу Прибој у 2.668 кућа и 2.766 домаћинстава било је 16.070 становника; православних 10.008, муслимана 6.011 лица.

У Срезу Нова Варош у 1.780 кућа и 1795 домаћинстава живјело је 12.248 људи, од којих 6.731 мушкараца и 6.073 женских; православних 10.731, муслимана 1488, католика 29.

У Срезу Бијело Поље у 5.530 кућа и 6.095 домаћинстава живјело је 32.907 лица, од којих 16.419 мушких и 16.493 женских особа; православних 20.102, муслимана 12.765, католика 40.

⁵ Исто попис становништва по годинама рођења

⁶ *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 29/1931.

⁷ Дефинитивни попис становништва од 31. марта 1931.

У Срезу Беране било је 5.228 кућа и 558 домаћинстава и 31.003 особа; мушких 15.845, женских 15.158; православних 18.523, муслимана 12.314, римокатолика 123, осталих 3 особе.

Када се разматрају демографска кретања у пљевљаском крају задивљује податак да је од 1921. до 1931. године број становника, упркос чињеницама да је много младих људи погинуло у балканским и Првом свјетском рату или умрло од епидемије и у заробљеничким логорима и један број муслимана иселио у друге крајеве земље и у Турску повећао са 26.798 на 33.197, односно за 6.318 или 24 %. Ово је права експлозија становништва, која није забиљежена до данашњих дана. Колико је то био скок потврђује и податак да је повећање становништва у Пљевљима за следећих 70 година скоро за пола било мање него за само првих десет година послје Првог свјетског рата (1933. било је нешто више од 33.000, а 2007. нешто више од 37.000). Суштински је то чак седам пута мање. Разлог за драстично смањење пљевљске демографске слике је школовање, запошљавање и иселјавање младих нараштаја у друге крајеве Југославије послје 1945. године. Према неким непотпуним подацима само у Београду има око 20.000 лица рођених у пљевљаском крају или су им коријени из овог краја. За Пљевља би се са правом могло рећи она Цвијићева констатација за Херцеговину, а Пљевља јесу дио Херцеговине „да цијо свијет насели а себе не расели“. То је важило до сада, али не и од сада када се у породицама рађа једно или двоје, ређе троје дјецe. Ако се нешто не промијени неће проћи много времена па ће се говорити „све насели и себе расели“.

У погледу писмености становништва према попису из 1931. ситуација у Срезу пљеваљском, иако повољнија од сусједних срезова опште узевши била је крајње неповољна. Већина становништва, посебно женског пола била је елементарно неписмена. Оваква ситуација била је једна од основних разлога спорог друштвеног и привредног напретка. Писменост становништва по срезовима била је следећа:

Становништво – писменост и старост 1931, од 11-60 и више година:

- Срез Пљевља: писмених 6.797. или 31,7 %; неписмених 14.621. или 68,3 %;
- Срез Милешева: писмених 3.609. или 24% ; неписмених 11.419. или 76%;
- Срез Б. Поље: писмених 5.840. или 27,7 %; неписмених 15.242. или 72,3 %;
- Срез Беране: писмених 6.485. или 30,9 %; неписмених 14.469. или 69,1 %;
- Срез Прибој: писмених 1.898. или 18,6 %; неписмених 8.306. или 81,4 %..

Становништво – писменост и старост 1931, од 11-60. и више година:

- Срез Пљевља: неписмених мушких 5.320. или 49,1 %; женских 9.301. или 87,8 %
- Срез Милешева: неписмених мушких 4.420 или 59,5 %; женских 6.999 или 92 %
- Срез Б. Поље: неписмених мушких 5.666 или 54,8 %; женских 9.576 или 89,2 %
- Срез Беране: неписмених мушких 5.425 или 51,2 %; женских 9.044 или 87,3 %
- Срез Прибој: неписмених мушких 3.357 или 67,5 %; женских 4.949 или 94,6 %

Школе у Краљевини СХС од 1918. до 1929. радиле су на основу Закона о народним школама Краљевине Србије од 19. априла 1904. Поједина просвјетна питања у новој држави и новим друштвено-економским односима детаљније су уређивана Правилима и расписима Министарства просвјете са законском снагом. Задатак народних државних школа био је „да васпитавају децу у народном духу и да их спремају за грађански живот а нарочито да шире провету и српску писменост у народу. Похађање основних школа било је обавезно, а настава бесплатна.

Закон о народним школама у Краљевини Југославији од 5. децембра 1929. уредио је да су „народне школе државне установе чији је задатак да наставом и васпитањем у духу државног и народног јединства и верске трпеливости спремају ученике за моралне, одане и активне чланове државе, народне и државне заједнице да шире просвету у народу непосредно и посредно сарађују са културним установама за народно просвећивање“. Настава је била општа (све школе су радиле по истим прописима) и обавезама у цијелој земљи. Обавезна је била и вјерска настава за признате вјероисповијести, постојала је могућност приватног полагања испита, тјелесне казне су биле забрањене, ученици нијесу могли бити чланови удружења на вјерској основи или удружења која ометају вјерску сношљивост или су против државног или народног јединства, ученици су могли учествовати само у школским свечаностима јавног и државног карактера. Уведена је била обавеза народног просвјећивања на аналфабетским вечерњим течајевима за неписмена лица до 25. година живота, а по жељи и преко 25. година према привременом наставном плану и програму са 14 часова седмично (народни језик, рачун, земљопис са историјом и хигијена).

Структура становништва према занимању такође је била врло неповољна. Већина становништва живјела је од пољопривреде. Пописана лица разврставана су на лица која зарађују и на издржавана лица. Лица која су зарађивала било је 13.712 (у пољопривреди и шумарству 4279; у индустрији

и заиству 320; у трговини, кредитним службама и саобраћају 208; у јавним службама и слободна занимања 6; друга занимања и без занимања 581; помоћни чланови породице 6679 и кућни служитељи 66).

Издраваних лица било је 19.484 (од пољопривреде и водопривреде 16.036; од индустрије и заната 1.232; од трговине, индустрије и саобраћаја 786; од јавних служби, слободних занимања и војске 895; друга занимања 535 лица). У Срезу Бијело Поље запослених лица и лица која зарађују било је 13.507, а издржаваних лица 19.400. У Срезу Нова Варош запослених лица у занимању било је 5.148, а издржаваних лица 7.100. У Срезу Прибој запослених лица било је 6.683, а издржаваних 9.371.

Када је ријеч о становништву и демографији Пљеваља између два свјетска рата треба навести и запажање које је књијар Марко Каваја објавио у листу *Време* 30. јула 1937. године у тексту ПЉЕВЉА и поднаслову *Крај у коме је највећи број регрута*, у коме описује сукоб старог и новог схватања и пљеваљску средину која даје највећи проценат регрута у земљи:

“... Пљевља су центар нашег најчистијег краја, који је најздравији наш крај. Даје највећи проценат регрута. Околина никоме није дужна и ту живи сељак, који је ваљда једини у земљи без дугова. Живи од јечма, елде, овса и кукуруза понешто ...”

Друштвено-економска неразвијеност, недовољна писменост и непросвећеност народа, али и расна свежина и љубав према дјечи народа у пљеваљском крају, Рашкој области и Црној Гори је основна карактеристика, посебно сеоског становништва. Лјекарска екипа из Београда која је након отварања дома народног здравља 1928. боравила и обучавала медицинско особље у Пљевљима забиљежила је да је морал народа у овим крајевима, посебно женског свијета је на завидној висини. Жене су се веле вријеђале ако би их лјекар питао да ли су побациле неку трудноћу - „народ овдје побачај сматра за грех ... нероткиње се овде сматрају за несрећу и шаљу лекарима ... велика жудња за много деце у овим сиромашним и кршевитим крајевима имала је за последицу насељавање Србије и других наших крајева ... познато је да је у овим крајевима народ лепо развијен ... Велику улогу у формирању нашег народа одиграла је ова расна свежина и здрав инстинкт народа у Санцаку и другим крајевима настањеним динарцима ... Сиромашни крајеви у којима је љубав за децу толико велика да нису могли да исхране становништво које тако брзо расте. Из тога се народ одавде, нарочито у годинама

суше и других природних и националних невоља кретао у масама са рођене груде, спуштајући се у Шумадију, Славонију, Босну, Лику и Приморје“.⁸

Путописцима из великих градова Пљевља и пљеваљска села из далека изгледала су романтично и тајанствено па чак и гиздаво, а када би ушли у њих на сваком кораку уочавали су привредну, друштвену и културну заосталост, велику незапосленост, сиромаштво народа и средине. На улицама се видео беспослен, радознао и сиромашно обучен свијет. Свуда се уочавала незапосленост, чамотиња али и бројне кафане које су упркос свему бивале пуне гостију. С друге стране извјештачи истичу велику трпељивост и издржљивост код народа. Људи овдје говоре чистим српским, Вуковим књижевним језиком, уз присуство извјесног броја турцизама. Пљевља су мјешавина народних ношњи и обичаја. Мушкарци носе шубаре, шајкаче, фесове, качкете и црногорске капе. У селима се истичу отмени и умни народни прваци, чврстог карактера и људске постојаности. Сељачки сталеж на некадашњој тремећи за своје предводнике бирао је отрестите, храбре и способне људе. Они су народне послове схватили и вршили као општенародну и националну ствар. Њихове жене иако уморне од кућних и пољских радова у кући су бивале госпође и прави кућни ослонци. Више је пљеваљских братстава са писаним читуљама и значајном улогом у историји пљеваљског краја и Затарја. Краја у коме су се сукобљавали династички интереси владајућих кућа у Црној Гори и Србији и опредељења Затараца и Прекотараца.

* * *

Однос и зависност демографије и политике посебно се огледа у првом попису становништва у комунистичкој Југославији од 15. марта 1948. у погледу броја и народности у срезовима Рашке области. Политиком комунистичке власти прокламована је црногорска нација, које у овим крајевима до последије Другог свјетског рата није било. У срезовима који су припали НР Србији-Прибоју, Пријепољу, Новој Вароши, Сјеници, Тутину и Новом Пазару народ православне и муслиманске вјероисповести преко 90% и даље се изјашњавао да је српске народности, осим мањег броја неопређених муслимана и ријетких припадника других југословенских народа који су овдје били на служби. За разлику од њих у срезовима који су припали Црној

⁸ Добрило Араитовић, Прилози за историју здравствене културе пљевљаског краја, Брезнички записи, Пљевља 1990, бр. 1, стр. 80 – 87; Исто, бр. 2, стр. 138 – 168.

Гори – Пљевља, Бијело Поље, Бераие и Рожаје ситуација је била обрнута. Већина народа, православне и муслиманске вјероисповести под идеолошко-политичким притиском уписивао се да је црногорске народности. У срезу пљеваљском је 1948. било 29.921 становник од којих се изајснило као Црногорци чак 29.827, а као Срби само 85, Хрвати 2, Македонци 1, неопредељени муслимани 3, Рус 1, Мађар 1. У граду Пљевља где се у извјесној мјери још одржавала српска грађанска свијест ситуација је била нешто повољнија. Од 6605 становника као Црногорци се писало 5662, Срби 244, Хрвати 23, Словенци 10, Македонци 6, неопредељени муслимани 26, Чеси 2, Словаци 1, Руси 8, Шиптари 3, Мађари 4, Нијемци 11 и осталих 5.⁹

Резиме

Аутор полази од сазнања да статистички пописи становништва у Турској, под чијом су управом до 1912. била Пљевља, и у Црној Гори до 1918. нису вршени. Уместо званичних пописа постојали су спискови домаћинства, пореских и војних обвезника. Аутор наводи орјентационе податке о броју становништва и њиховој верској припадности у вароши Пљевља које су забиљежили су савременици.

Из Балканских ратова и Првог светског рата Пљевља су као и други градови у Црној Гори и Србији изашла са великим губицима људства, материјалних и културних добара и огромним процентом неписменог становништва. Послије ослобођења и уједињења југословенска држава је: извршила административно-територијалну поделу државне територије (до 1922. постојао је Округ пљеваљски, од 1922-1929. Пљевљаски крај сврстан је у Ужичку област, од 1929. до 1941. Пљевља су припадала Зетској бановини); у оквиру Министарства народног здравља формирала Одељење за здравствено просвећивање; априла 1919. прикупила податке о броју становништва по окрузима, срезовима и сеоским општинама; организовала званичне пописе становништва (1921. и 1931) – укупно и према полу, вероисповести, занимању, писмености; извршила попис зграда, станова и стоке. Приликом пописа евидентирани су становници старији од 100 година.

⁹ Коначни резултати пописа становништва од 15. марта 1948. – Књига IX – Становништво по народности, Београд 1954.

Milić F. PETROVIĆ

DEMOGRAPHICS AND DEMOGRAPHIC SHIFTS IN PLJEVLJA FROM
1918 TO 1941

Summary

The author's starting point is that there was no population census during the Turkish rule of Montenegro, with Pljevlja being part of the Ottoman Empire until 1912. Instead of an official census, there were lists of households, military conscripts and tax payers. The author cites Pljevlja's approximate numbers regarding population size, as well as religious affiliation, as noted by contemporaries.

Much like other towns in Serbia and Montenegro, Pljevlja emerged from the First and Second Balkan Wars with considerable human loss, as well as material and cultural damage, among a majority illiterate population. After World War I, the unified Yugoslav state redesigned the districts (up to 1922 there was a Pljevlja district, from 1922 to 1929, the Pljevlja region was included in the Užice district, and then from 1929 to 1941, Pljevlja belonged to the Zeta Banovina). The new Yugoslav state also formed the Department for Health Awareness as part of the Ministry of People's Health. In April of 1919, it collected information about the number of inhabitants by district, county and villages, organized an official census (in 1921 and 1931) – complete by gender, religion, profession, literacy. The new government also conducted a survey of buildings, living spaces and cattle. The census made special note of persons above the age of a hundred.